

INFORMACJE NAUKOWE

V Ogólnopolska Konferencja Geografii Historycznej *Współczesne badania geograficzno-historyczne krajobrazu kulturowego* Łódź, 22–23 czerwca 2017 r.

W dniach 22–23 czerwca 2017 r. odbyła się w Łodzi piąta edycja Ogólnopolskiej Konferencji Geografii Historycznej, której hasłem przewodnim były *Współczesne badania geograficzno-historyczne krajobrazu kulturowego*. Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Łódzkiego zapoczątkowała ten cykl konferencji w 1994 r., organizując wspólnie z Zakładem Geografii Społecznej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu pierwsze, po kilkadziesiąt latach przerwy, spotkanie geografów historycznych poświęcone *Współczesnej problematyce badawczej geografii historycznej osadnictwa w Polsce*. Na kolejną konferencję przyszło czekać aż do 2007 r., kiedy ówczesny Zakład Geografii Historycznej i Dziedzictwa Kulturowego zorganizował w Łodzi drugą Konferencję Geografii Historycznej na temat *Współczesnej problematyki badawczej geografii historycznej i dziedzictwa kulturowego w Polsce*. Trzecia konferencja poświęcona *Geografii historycznej jako determinanty rozwoju innych dyscyplin nauki* odbyła się w 2009 r. w Legnicy z udziałem Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona. Obrady przeprowadzono w Legnicy i Herrnhut w Niemczech, a uczestniczyli w niej również goście zagraniczni. Czwarta Konferencja Geografii Historycznej miała miejsce ponownie w Łodzi, w 2015 r., a jej współorganizatorem była Pracownia Geoinformacji Historycznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Piąta edycja konferencji zorganizowana została tradycyjnie przez Katedrę Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Łódzkiego, tym razem we współpracy z Komisją Geografii Politycznej i Historycznej Polskiego Towarzystwa Geograficznego oraz Komisją Geografii Historycznej Polskiego Towarzystwa Historycznego.

Głównym celem konferencji była dyskusja na temat zagadnień teoretyczno-metodycznych oraz prezentacja wyników studiów empirycznych w aspekcie genezy i rozwoju krajobrazu kulturowego. Konferencja w założeniu miała stanowić interdyscyplinarne spotkanie badaczy podejmujących studia geograficzno-historyczne i przyczynić się do ich dalszej współpracy. Bardzo ważną okolicz-

nością spotkania była także sesja jubileuszowa z okazji 80. rocznicy urodzin i 50. lat uzyskania doktoratu prof. Marka Kotera – twórcy łódzkiej szkoły geografii historycznej. Wśród szczegółowych zagadnień, które znalazły odzwierciedlenie w programie konferencji, znalazły się: koncepcje teoretyczne w zakresie studiów geograficzno-historycznych nad krajobrazem kulturowym i ich recepcja w badaniach empirycznych (w tym ujęcia modelowe, typologie i próby regionalizacji); aspekty metodyczne wykorzystania bazy źródłowej, w tym materiałów kartograficznych w rekonstrukcji krajobrazu kulturowego, kwestia zastosowania tradycyjnych i nowoczesnych narzędzi badawczych w geografii historycznej (w tym HGIS); problematyka pochodzenia i determinanty przemian krajobrazu kulturowego w różnych skalach czasowych i przestrzennych; studia nad procesem rozwoju struktur przestrzennych osadnictwa, w tym problematyka kształtowania sieci osadniczej oraz genezy i przemian morfologicznych wsi i miast, a także badania wielokulturowości w ujęciu geograficzno-historycznym (w tym rola mniejszości narodowych i religijnych w kształtowaniu krajobrazu kulturowego).

Tegoroczna konferencja niewątpliwie stanowiła ważny etap w procesie integracji środowiska geografów i historyków oraz pogłębiania współpracy obu tych środowisk, szczególnie w aspekcie prób wypracowania wspólnych rozwiązań metodycznych oraz uniwersalnego aparatu terminologicznego. Warto jednak podkreślić, że konferencja skupiła również badaczy reprezentujących inne, pokrewne dziedziny i dyscypliny naukowe, w tym przedstawiciele archeologii, socjologii, etnologii i antropologii kulturowej. Zastosowane przez nich odmienne metody i oryginalne spojrzenia stanowią cenne źródło inspiracji w prowadzeniu dalszych badań geograficzno-historycznych. Można śmiało powiedzieć, że piąta edycja konferencji jawi się nie tylko jako interdyscyplinarna platforma wymiany poglądów, ale również porozumienia i współpracy międzypokoleniowej. Należy odnotować, że udało się zgromadzić jednocześnie doświadczonych specjalistów, posiadających ugruntowany, ceniony dorobek naukowy, jak również młodych badaczy, którzy dopiero stawiają pierwsze kroki w naukowej karierze, osiągając przy tym interesujące wyniki swych badań. W trakcie obrad konferencyjnych wygłoszono ogółem 40 referatów. Uczestnicy reprezentowali kilkanaście ośrodków akademickich (w kolejności alfabetycznej: z ośrodka gdańskiego, iwano-frankińskiego, krakowskiego, lubelskiego, łódzkiego, olsztyńskiego, rzeszowskiego, słupskiego, sosnowieckiego, szczecińskiego, toruńskiego, warszawskiego i wrocławskiego).

Obrady konferencji trwały dwa dni i obejmowały referaty oraz towarzyszące im dyskusje w ramach wydzielonych ośmiu sesji problemowych. Pierwsza część obrad poświęcona była sylwetce Profesora Marka Kotera i Jego dorobkowi na-

ukowemu. Laudację wygłosił Jego pierwszy wypromowany doktor i jednocześnie następca na stanowisku kierownika Katedry – prof. dr hab. Marek Sobczyński. W dalszej kolejności głos zabrał Jubilat, a po jego wystąpieniu miała miejsce dyskusja, podczas której uczestnicy konferencji mieli możliwość złożyć podziękowania i podzielić się wspomnieniami związanymi z osobą Pana Profesora. Następnie uczestnicy wysłuchali wystąpień dotyczących zagadnień teoretyczno-metodycznych geografii historycznych. W ramach tej części referaty wygłosili: dr hab. Bogumił Szady, prof. KUL, IH PAN, poświęcając uwagę współczesnym poglądom dotyczącym przedmiotu geografii historycznej; dr hab. Urszula Myga-Piątek, prof. UŚ, prezentując interesującą koncepcję badań stratygraficznych krajobrazu kulturowego oraz dr Tomasz Figlus z UŁ (przewodniczący komitetu organizacyjnego konferencji), który omówił własną propozycję rozszerzenia i uaktualnienia istniejącej terminologii w zakresie morfologii osadnictwa.

Kolejne sesje odnosiły się do problematyki granic i pograniczy, genezy oraz rozwoju krajobrazu kulturowego wsi i miast, a także kwestii wykorzystania źródeł w rekonstrukcji krajobrazu kulturowego. W ramach pierwszej z wymienionych sesji referaty wygłosili: prof. dr hab. Marek Sobczyński z UŁ na temat kształtowania krajobrazów pograniczy, kolejno dr hab. Joanna Plit, prof. IGiPZ PAN, która poruszyła zagadnienia przemian krajobrazów kulturowych Polski na przykładzie Podlasia oraz dr hab. Jan Wendt, prof. UG, który poświęcił swoją prezentację zagadnieniom współczesnych przemian krajobrazu kulturowego regionu Maramureş w Rumunii. Następnie uczestnicy wysłuchali referatu dr. Romana Slyvki z Podkarpackiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanyka na Ukrainie, poświęconego zagadnieniom przemian krajobrazu kulturowego Donbasu w okresie konfliktu zbrojnego w latach 2015–2017, i wystąpienia dr. Tomasa Padło z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, który zaprezentował wyniki badań dotyczących historycznego pogranicza na przykładzie Brodnicy i Golubia-Dobrzynia.

W ramach sesji odnoszącej się do problematyki wiejskiej jako pierwsza głos zabrała prof. dr hab. Maria Wieruszewska z IRWiR PAN, wygłaszając referat dotyczący wizualnej percepcji krajobrazu kulturowego wsi. Z wystąpieniem tym korespondował również referat dr. Tomasza Marcysiaka dotyczący autoetnograficznych badań wsi kosznajderskich znajdujących się w regionie kujawsko-pomorskim. Następnie referaty wygłosili: dr Robert Szmytkie (we współpracy z dr hab. Barbarą Lubicz-Miszewską, prof. UW) i dr Marta Chmielewska. Pierwszy z nich dotyczył rozwoju przestrzennego i przemian morfologicznych osiedli wrocławskich, powstałych wokół dawnych wsi kmiecyh, a drugi odnosił się do śladów dawnych wsi w strukturze morfologicznej miast konurbacji katowickiej. Sesję zakończył dr hab. Krzysztof Woźniak, prof. UŁ, który zaprezen-

tował nieznanne dotąd źródła historyczne dotyczące początków Aleksandrowa Łódzkiego i okolicznych wsi olęderskich.

Kolejna sesja na temat krajobrazu kulturowego miast obejmowała pięć referatów. Rozpoczęła ją prezentacja autorstwa prof. dr hab. Mirosławy Czerny (UW) i dr hab. Andrzeja Czerny, prof. UMCS, dotycząca szachownicowego rozplanowania miast Ameryki Łacińskiej. Kolejnym prelegentem był dr hab. Robert Krzysztofik (UŚ), który przedstawił interesującą koncepcję hibernacji miast na przykładzie wybranych, stagnujących miast województwa świętokrzyskiego. Dr Marika Pirveli (Uniwersytet Szczeciński), posługując się przykładem Cedyni, dokonała próby określenia tożsamości miasta i jego mieszkańców przez połączenie analiz materialnej przestrzeni i obrazu miasta, wynikającego z jego percepcji i odczuwania. Kolejny referat wygłosił dr Łukasz Musiaka z UŁ, dokonując charakterystyki przemian przestrzennych i krajobrazowych miasta Nowy Staw. Następne wystąpienie w tej części autorstwa mgr Weroniki Dragan (UŚ) dotyczyło architektoniczno-urbanistycznego podejścia do kwestii badań miejskich na przykładzie Zbąszynka.

Ostatnia sesja w pierwszym dniu była poświęcona zagadnieniom metodologicznym i wykorzystaniu materiałów źródłowych. Dr Anna Pytasz-Kołodziejczyk (UWM) pochyliła się nad problematyką badań nad zasobami wodnymi Wielkiego Księstwa Litewskiego do końca XVI w., a dr hab. Marek Słoń, prof. IH PAN wygłosił referat dotyczący zakresów znaczeniowych pojęcia miasta. Kolejno zostały wygłoszone referaty: dr hab. Beaty Konopskiej i dr. Mirosława Krukowskiego z UMCS dotyczący opisów historycznych jako źródeł informacji przestrzennej na temat klęsk elementarnych w Polsce średniowiecznej i nowożytnej oraz dr. Dariusza Brykały z IGiPZ PAN na temat rozmieszczenia młynów łodnych w obrębie dolnej Wisły w świetle źródeł kartograficznych z XVIII i XIX w.

Obrazy kontynuowane były drugiego dnia w ramach trzech sesji tematycznych, poświęconych zastosowaniu metod geoinformacyjnych, badaniom dziedzictwa wielokulturowego i roli mniejszości narodowych, etnicznych oraz religijnych w kształtowaniu krajobrazu kulturowego. W ramach pierwszej sesji omówiono aspekt wykorzystania archiwalnych źródeł kartograficznych i narzędzi GIS do weryfikacji inwentaryzacji spichlerzów zbożowych w Kazimierzu Dolnym (dr Kamil Nieścioruk z UMCS). Na przykładzie powiatu nowotomyskiego przedstawiono problemy badawcze związane z kwestią definicji jednostki osadniczej oraz jej zastosowania w systemach bazodanowanych (mgr Tomasz Panecki z UW). Oceną wiarygodności obrazu sieci komunikacyjnej powiatu lubelskiego na *Mappie szczególnej województwa lubelskiego Karola Perthéesa z 1786 roku* zajął się mgr Mateusz Zawadzki (UMCS). Mgr Michał Dziembowski

(IGiPZ PAN) wygłosił referat dotyczący geoprzestrzennej rekonstrukcji młynów wodnych dorzecza dolnej Wisły na podstawie *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Sesję zakończyły dwa wystąpienia studentów Uniwersytetu Łódzkiego, dotyczące wykorzystania narzędzi GIS w analizie dziedzictwa kulturowego powiatu opoczyńskiego (Angelika Jasion) oraz rozmieszczenia nazw geograficznych związanych z mitologią słowiańską w Polsce (Karol Pabijan).

Następna sesja, jak wcześniej wspomniano, dotyczyła dziedzictwa wielokulturowego w ujęciu regionalnym. Jako pierwsza głos zabrała dr hab. Izabela Lewandowska, prof. UWM, prezentując temat: *Warmia i Mazury jako palimpsest, czyli o oswojaniu poniemieckiej przestrzeni po II wojnie światowej*. Kolejno referat wygłosił dr hab. Andrzej Rykała, prof. UŁ na temat okoliczności i form upamiętniania mordów na ludności żydowskiej w pierwszym okresie po drugiej wojnie światowej. Kwestie związane z próbą określenia roli konfesji katolickiej w utrzymaniu polskości przez Kaszubów w okresie XIX w. poruszyła w swoim referacie kolejna prelegentka – dr Krystyna Krawiec-Złotkowska (Akademia Pedagogiczna w Słupsku). Doktor Małgorzata Skulimowska (Uniwersytet Rzeszowski) poświęciła swoje wystąpienie analizie krajobrazu kulturowego województwa podkarpackiego, zagadnienie krajobrazu konfliktu z perspektywy archeologicznej zaprezentowała mgr Anna Majewska z ośrodka łódzkiego, natomiast problematykę aktualnego stanu wiedzy na temat militarnego krajobrazu kulturowego w Polsce nakreśliła w swoim wystąpieniu mgr Magdalena Olejniczak (Uniwersytet Szczeciński).

Ostatnia sesja w drugim dniu konferencji odnosiła się do tematyki roli mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych w kształtowaniu krajobrazu kulturowego. Referat w tej części wygłosił dr hab. Mariusz Kowalski, prof. IGiPZ PAN, który dokonał analizy wyników wyborów do rady m.st. Warszawy i sejmu w okresie międzywojennym. Uczestnicy konferencji mogli wysłuchać ponadto wystąpień poświęconych braciom czeskim w okolicach Strzelina (dr hab. Joanna Szczepankiewicz-Battek i mgr inż. Marek Battek), łemkowskim cerkwiom (dr hab. Marek Barwiński, prof. UŁ), pozostałościom cmentarzy zlokalizowanych w obrębie dawnych kolonii fryderycjańskich w środkowej Polsce (mgr Monika Cepil z UŁ), dziedzictwu poewangelickiemu w Piotrkowie Trybunalskim (mgr Anna Kruś z UŁ) oraz rodzinnym mauzoleom prawosławnym województwa łódzkiego (mgr Magdalena Zdyb z UŁ).

Wydaje się, że organizowane co dwa lata spotkania wpisały się już na stałe w harmonogram konferencji naukowych i prowadzą do rzeczywistego powstania forum polskiej geografii historycznej. Tegoroczne obrady ze względu na inspirowane, interdyscyplinarne podejście i wieloaspektowe, merytoryczne dyskusje

stanowiły świetną okazję do poznania nowych idei i wymiany doświadczeń, a także nawiązania kontaktów sprzyjających realizacji w przyszłości wspólnych projektów naukowych na niwie badań geograficzno-historycznych.

Tomasz Figlus

Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Katedra Geografii Politycznej,
Historycznej i Studiów Regionalnych, ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź
e-mail: tomasz.figlus@geo.uni.lodz.pl

„Czego nie mogliśmy wykrzyzczyć światu”... 70 lat Żydowskiego Instytutu Historycznego

„Żydowski Instytut Historyczny kończy w tym roku siedemdziesiąt lat. Siedemdziesiątka to piękny wiek. W życiu człowieka to już próg starości, ale o siedemdziesięcioletniej instytucji można powiedzieć, że właśnie osiągnęła dojrzałość i wiele jeszcze przed nią wyzwań. W każdym razie to dobry czas, żeby spojrzeć wstecz i zastanowić się, jaki jest dorobek tych lat”. Wyrażony przez prof. Andrzeja Żbikowskiego postulat dokonania podsumowania działalności ŻIH znalazł swój wyraz w organizacji konferencji poświęconej rocznicy istnienia tej wielce zasłużonej dla historii i kultury polskiej instytucji; był zarazem wstępem do referatu wygłoszonego przez tego historyka podczas jubileuszowej sesji naukowej.

Konferencja, która odbyła się w dniach 14–15 listopada 2017 r., jak na wydarzenie o randze w dużym stopniu naukowej miała dość nietypowy przebieg. Obchodom 70-lecia Instytutu towarzyszyło bowiem otwarcie w jego siedzibie wystawy stałej „Czego nie mogliśmy wykrzyzczyć światu”, którą poświęcono Podziemnemu Archiwum Getta Warszawy. Na zbiory określone tą nazwą złożyły się dokumenty obrazujące życie i śmierć żydowskich mieszkańców zamkniętej dzielnicy stolicy w okresie drugiej wojny światowej. Inicjatorem i kierownikiem grupy gromadzącej materiały był Emanuel Ringelblum (od którego nazwiska zbiór ten określa się powszechnie jako Archiwum Ringelbluma), historyk i działacz społeczny.

Tytuł wystawy poświęconej jednym z najważniejszych świadectw o Zagładzie – które oprócz ogromnej wartości poznawczej mają tę niezwykłość, że pozwalają oczami ofiar spojrzeć na zbliżającą się nieuchronnie tragedię – zaczerpnięty został z testamentu Dawida Grabera (współpracownika Ringelbluma), oświadczającego: „To czego nie mogliśmy wykrzyzczyć przed światem, zako-

paliśmy w ziemi”. W obliczu nieuniknionej likwidacji getta członkowie Oneg Szabat (hebr. Radość Soboty), czyli grupy opracowującej podziemne archiwum, rzeczywiście zakopali dokumenty, umieszczając je w piwnicy szkoły im. Borochowa przy ulicy Nowolipki 68. Odkopano je w dwóch turach dopiero po wojnie (w 1946 r. i 1950 r., dzięki ocalałemu Herszowi Wasserowi, który znał miejsce ukrycia tego zbioru).

Niezwykłe losy unikatowych świadectw Holokaustu – teraz zebrane i opracowane naukowo w postaci kilku tomów – znalazły odzwierciedlenie w bardzo interesującej pod względem poznawczym i artystycznym wystawie. Jej tematem przewodnim jest historia samego Archiwum (od stworzenia, przez gromadzenie dokumentów i ukrycie, aż do współczesności – odkopanie, ochronę, katalogowanie i edycję) spleciona z biogramami poszczególnych członków grupy Oneg Szabat. Jednym z centralnym punktów wystawy jest drewniany stół symbolizujący współobecność twórców Archiwum – egzystujących na co dzień w sytuacji skrajnej: poniżenia, żałoby po śmierci najbliższych, strachu przed transportem i śmiercią w obozie – w przestrzeniach fizycznej, intelektualnej i duchowej. Przy prezentacji dokumentów zachowano układ chronologiczny, bardzo wymownie odsłaniający narastający dramat mieszkańców getta: od relacji przywołujących obrazy z życia codziennego do informacji o akcji eksterminacyjnej i obozie Zagłady w Treblince.

Na uroczyste otwarcie wystawy, do którego doszło 14 listopada (przedpremierowe zwiedzanie rozpoczęło się dwa dni wcześniej), stawili się m.in. najwyżsi rangą urzędnicy państwowi: prezydent Andrzej Duda z żoną i szef resortu kultury i dziedzictwa narodowego Piotr Gliński. Wśród gości zagranicznych uroczystość zaszczylicili m.in. Ruth Cohen-Dar, wiceambasador Izraela w Polsce, Karel Fracapane reprezentujący UNESCO (na listę tej organizacji „Pamięć Świata” Archiwum zostało wpisane w 1999 r.), Irene Pletka z YIVO Institute for Jewish Research, Sara J. Bloomfield z The United States Holocaust Memorial Museum w Waszyngtonie.

W tym samym dniu, również w siedzibie ŻIH, odbyła się uroczystość wręczenia nagrody im. Jana Karskiego i Poli Nireńskiej. Ufundowana w 1992 r. przez Karskiego, przyznawana jest autorom prac na temat stosunków polsko-żydowskich i wkładu Żydów do polskiej kultury. Tegorocznymi laureatami zostali redaktorzy naukowi pełnej edycji Archiwum Ringelbluma: dr Eleonora Bergman, historyczka architektury, pracownica ŻIH oraz prof. Tadeusz Epsztein, historyk i archiwista z Instytutu Historii PAN. Laudację wygłosił Piotr Cywiński, dyrektor Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau i przewodniczący Rady Programowej ŻIH, który stwierdził m.in., że opracowanie edycji to „powtórne narodziny Oneg Szabat: dzieła i ludzi, którzy je stworzyli”.

Za *stricte* naukowy akcent tego dnia należy uznać dwa referaty poświęcone Archiwum. Pierwszy na temat *Historii i metodologii Oneg Szabat* wygłosił Samuel Kassow z Trinity College, autor wydanej ostatnio przez Wydawnictwo ŻIH książki pt. *Kto napisze naszą historię? Ukryte Archiwum Emanuela Ringelbluma*, drugi – dotyczący *Hiszpańskiego tłumaczenia inwentarza Archiwum* zaprezentował Angel Luis Encinas Moral z Uniwersytetu Complutense w Madrycie.

Dzień 15 listopada wypełniła sesja naukowa zatytułowana „70 lat Żydowskiego Instytutu Historycznego”, nad którą honorowy patronat objął prezes Polskiej Akademii Nauk, prof. Jerzy Duszyński. Obrady otworzył dyrektor ŻIH, prof. Paweł Śpiewak, a po nim głos w imieniu reprezentowanych przez siebie instytucji zabrali Marian Turski, prezes Stowarzyszenia ŻIH w Polsce, który przypomniał o bliskich relacjach Instytutu i Stowarzyszenia, oraz goście honorowi: Karek Fracapane, Irene Pletka, Haim Gertner z Instytut Yad Vashem i Sara J. Bloomfield, którzy podkreślili przede wszystkim wkład jubilatą w rozwój badań nad historią Żydów.

Na naukową odsłonę świętowania jubileuszu złożyły się wykłady i wygłoszone do nich komentarze. Nieduża liczba referatów (5) była jeszcze jednym elementem świadczącym o dość nietypowym przebiegu całej sesji (konferencji). Funkcję moderatora pełnił Jan Doktor z ŻIH, natomiast prelegentami byli: Stephan Stach (z Instytutu Historii Współczesnej Czeskiej Akademii Nauk), który omówił temat: *Polityczne i społeczna historia ŻIH – węzłowe momenty*, Andrzej Żbikowski (ŻIH) – *Badania naukowe w ŻIH na przestrzeni lat*, Nicolas Berg (Instytut Szymona Dubnowa, Lipsk) – *Po niemiecku dla Niemców: jak Józef Wulf przeniósł dziedzictwo Emanuela Ringelbluma i ŻIH na zachód Europy*, Joanna Nalewajko-Kulikow (Instytut Historii PAN) – „*Bleter far Geszichte*” – *zarys historii pisma. Rekonesans badawczy* oraz Mikołaj Getka-Kenig (Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Jagielloński, Kraków) – *Muzeum ŻIH (1947–2017)*.

W inauguracyjnym części wykładową wystąpieniu Stephan Stach przedstawił działalność ŻIH do 1989 r. Podzielił ją na trzy okresy: pierwszy (założycielski, trwający do 1950 r.), w którym Instytut, odgrywający ważną rolę w odbudowie życia żydowskiego w powojennej Polsce, koncentrował się na badaniach nad Holokaustem; drugi (do 1968 r.), w którym jako towarzystwo naukowe stał się jednym z najbardziej znaczących na arenie międzynarodowej ośrodków badań nad Holokaustem, mimo trudnych i zmiennych warunków działania w burzliwych czasach (stalinizmu oraz nacjonalistycznej polityki społecznej i historycznej za rządów Władysława Gomułki i Mieczysława Moczara); trzeci (do 1989 r.), w którym wskutek emigracji większości pracowników ŻIH spowodowanej brutalną kampanią antysemitką z końca lat 60. i restrykcyjnego

stosunku polskich władz do historii żydowskiej nastąpił spadek znaczenia Instytutu zarówno w kraju, jak i na arenie międzynarodowej.

W bardzo rozbudowanym, i równie interesującym, wykładzie Andrzej Żbikowski dokonał próby oceny 70 lat badań ŻIH nad dziejami polskich Żydów, głównie pod kątem analizy zawartości merytorycznej jednego z wydawanych w nim czasopism – „Kwartalnika Historii Żydów” (ukazującego się wcześniej pod nazwą „Biuletyn ŻiH”). Referent stwierdził, że przez te wszystkie lata Instytut przeżywał różne chwile, najtrudniejsze w 1968 r. Przetrwał je dzięki kilku pokoleniom badaczy, zwłaszcza historyków, którzy poświęcili dużo wysiłku, aby opisać i upublicznić instytutowe zasoby archiwum, muzeum i biblioteki oraz rozpocząć badania naukowe nad najważniejszymi zagadnieniami z polsko-żydowskiej historii. Żbikowski skonstatował na podstawie wnikliwej analizy zawartości merytorycznej wszystkich numerów czasopisma, że pierwsze pokolenie badaczy z Instytutu – Żydzi uratowani z Zagłady – skoncentrowało swoje wysiłki przede wszystkim na dokumentowaniu „najtragiczniejszej epoki gett i obozów zagłady”. W ten sposób – jak celnie zauważył, odwołując się do jubileuszowej symboliki – kontynuowali oni aktywność badawczą wyznaczoną „jeszcze przed deportacjami do Treblinki przez ich przyjaciół z Oneg Szabat Emanuela Ringelbluma”. Dopiero gdy upłynęło więcej lat od najtragiczniejszego w historii Żydów okresu, zaczęto przypominać wcześniejsze epoki z ich udziałem, dokumentować osiągnięcia gospodarcze, religijne i kulturalne.

Na zdominowanie przez problematykę Zagłady rozważań podejmowanych na łamach drugiego instytutowego czasopisma, „Bleter far Geszichte” („Karty Historii”), zwróciła uwagę w bardzo ciekawym wystąpieniu również Joanna Nalewajko-Kulikow. Referentka omówiła, przypadające na 1948 r., początki ukazującego się w jidysz pisma. Tytuł stanowił czytelne nawiązanie do tak samo nazywanego się pisma przedwojennego, współredagowanego m.in. przez Ringelbluma i Artura Eisenbacha, i miał być jego kontynuacją. Charakter ustroju powojennej Polski w połączeniu z sytuacją zmniejszającej się dynamicznie społeczności żydowskiej uniemożliwił utrzymanie wypracowanego pierwotnie profilu, a na zawartość merytoryczną „Bleter” wpływały w istotnym stopniu przełomy polityczne w kraju (np. charakterystyczny dla wszystkich pism naukowych w okresie stalinizmu przymus brania przykładu z „przodującej” historiografii radzieckiej). Podobnie jak Żbikowski, również Nalewajko-Kulikow nawiązała na zakończenie swojego wystąpienia do Archiwum Ringelbluma, stanowiącego klamrę tematyczną spinającą zawartość pierwszego numeru czasopisma z ostatnimi z początku lat 90. XX w. (pismo zostało zamknięte w 1993 r.).

W roli komentatorów wystąpili: Daniel Grinberg z Instytutu Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku, w latach 1991–1995 dyrektor ŻIH,

Renata Piątkowska z Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN oraz Andrzej Rykała z Katedry Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Łódzkiego.

W komentarzach zwrócono uwagę na wysoki poziom merytoryczny wykładów. Komentujący byli zgodni w tym, że referenci spojrzeli na szacownego jubilata z nieco odmiennych perspektyw: zewnętrznej, dającej sposobność wyodrębnienia zasadniczych okresów funkcjonowania Instytutu pod wpływem uwarunkowań politycznych i społecznych, oraz wewnętrznej – przybliżającej jego pokaźny dorobek naukowy (zawarty w wydanych drukiem monografiach, artykułach i innych publikacjach), a także artystyczny (w postaci zgromadzonych w Muzeum ŻIH dzieł sztuki). Różnice w podejściu i wyborze tematów nie tylko nie zamknęły jubileuszowych podsumowań w hermetycznych względem siebie formułach, ale ujawniły współzależność oddziaływania wielu czynników na opisywane przez referentów sfery funkcjonowania Instytutu. Dzięki temu referenci podzielili się z uczestnikami konferencji w miarę komplementarną refleksją nad siedmioma dekadami jego dziejów.

W komentarzach zwrócono uwagę na kilka ważnych zwrotów w działalności ŻIH, ważących również na jego naukowej spuściźnie, odnosząc się do podjętych w referatach wątków wprost, nieco je rozwijając lub uzupełniając. Daniel Grinberg przedstawił więc kilka luźnych refleksji na temat ŻIH, wykorzystując do tego wspomnienia z czasów pełnienia przez niego funkcji dyrektora, Renata Piątkowska odniosła się w sposób retrospektywny do zgromadzonej przez Instytut kolekcji dzieł sztuki, natomiast Andrzej Rykała skoncentrował się na jego zmianach prawno-organizacyjnych. W opinii tego ostatniego niezbyt donośnie wybrzmiał zwłaszcza wątek powstałego w 1951 r. Stowarzyszenia ŻIH, który miał fundamentalne znaczenie dla funkcjonowania Instytutu. W momencie jego powołania nie tylko nie był on jednostką samodzielną (funkcjonował przy Centralnym Komitecie Żydów w Polsce – największej powojennej organizacji żydowskiej jako jego część składowa, organ), ale i nie posiadał zalegalizowanego statutu. W rezultacie poszukiwania dla ŻIH nowej formy i podstawy regulacji prawnej jego założyciele powołali do życia Stowarzyszenie. Wyznaczenie takich ram prawno-organizacyjnych dla funkcjonowania Instytutu, w połączeniu z celami, które postawiło sobie Stowarzyszenie, ustanowiło – na co zwrócono uwagę w komentarzu – ścisły związek między nim a Instytutem. Od 1951 r. do połowy lat 90. XX w. ŻIH prowadził działalność w formie stowarzyszenia, z którego organizacyjnie nie został wyodrębniony instytut naukowo-badawczy, a w myśl kolejnych statutów, określenie „Instytut” było skrótem nazwy „Stowarzyszenie”.

Podsumowując przebieg tego naukowo-artystycznego wydarzenia, w którym udział wzięły osoby zarówno uczestniczące w środowiskowym życiu żydowskim, jak i poświęcające jego historii swoje zainteresowania i aktywność zawodową, zacytuję jeszcze raz słowa Andrzeja Żbikowskiego wygłoszone z okazji jubileuszu ŻIH, które bardzo trafnie oddają istotę i potrzebę nieustannego przybliżania dziejów polskiego żydostwa: „Niezbyt liczna początkowo grupa osób utwierdzała się w przekonaniu, że nie da się rzetelnie i uczciwie kształtować polskiej świadomości historycznej, wyłączając z niej Żydów. Nie da się zrozumieć niektórych kodów kulturowych, przekazów literackich, a nawet codziennych zachowań bez odniesienia się do żydowskiej kultury i tradycji, słowem – do ich obecności wśród nas, obok nas, między nami. Owo współistnienie zostało przerwane w czasie drugiej światowej w sposób niemający precedensu w historii. Przez długie lata temat Zagłady polskich Żydów polskie społeczeństwo w zasadzie pomijało milczeniem. To nieliczni uratowani Żydzi próbowali mówić o Zagładzie. Potem w latach 80. nastąpił przełom. Debaty o charakterze okupacyjnych stosunków polsko-żydowskich z dekady na dekadę stawały się coraz burzliwsze i nic nie wskazuje, że już powiedzieliśmy w tej kwestii ostatnie słowo”; „[...] kolejne już pokolenie uświadamia sobie, że dziedzictwo polskich Żydów jest nie tylko integralną częścią polskiej historii, ale wręcz polskiej tożsamości narodowej”.

Andrzej Rykała

Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Katedra Geografii Politycznej,
Historycznej i Studiów Regionalnych, ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź
e-mail: andrzej.rykala@geo.uni.lodz.pl

